

УДК 911.2:551.438.5(477.43/44)

Канська В.В.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Історико-ландшафтознавчий аналіз антропогенних заповідних об'єктів Поділля

У статті проаналізовано попередній досвід досліджень антропогенних заповідних об'єктів та сформульовано визначення «антропогенний заповідний об'єкт». Під антропогенними заповідними об'єктами розуміємо об'єкти, у яких наявні чи переважають докорінно змінені натуральні і (або) заново створені компоненти і ландшафтні комплекси, що мають чи набули унікальних властивостей і потребують заповідання. Детальний аналіз природно-заповідного фонду Поділля дав можливість зробити висновок, що в його структурі близько 62 % заповідних об'єктів антропогенного, 26 % – спірного і 12 % – натурального походження. У майбутньому збільшення кількості та площ заповідних об'єктів Поділля можливе лише завдяки антропогенним. Постійно зростаючу роль та значення АЗО в структурі природно-заповідного фонду Поділля підтверджує й історія їх формування. Досліджено чинники формування антропогенних заповідних об'єктів, виокремлені та обґрунтовані етапи їх формування у межах Поділля: розбудова сакральних АЗО (до IX ст.); переважання зоофітологічних антропогенних заповідних об'єктів (IX – XIII ст.); занепад формування АЗО (кінець XIII – початок XVII ст.); заповідання кустарних ландшафтно-технічних систем (XVII – перша половина XIX ст.); формування АЗО на основі переважно промислових та садово-паркових об'єктів (друга половина XIX – початок XX ст.); початок наукового обґрунтування створення антропогенних заповідних об'єктів (20-80-ті роки XX ст.); сучасний етап (90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.). Розроблена класифікація антропогенних заповідних об'єктів та способи їх зображення на картах. У структурі класу антропогенних заповідних об'єктів Поділля виділено і схарактеризовано їх підкласи, групи і типи. Визначено індивідуальні та локальні підходи до збереження та відновлення антропогенних заповідних об'єктів, можливості їх раціонального використання в процесі розбудови регіональної екомережі. Реєстр АЗО – не лише складова, але й основа формування регіональних екомереж і національної екомережі України загалом. Уже в найближчому майбутньому антропогенні заповідні об'єкти домінуватимуть у природно-заповідному фонді держави.

Ключові слова: Поділля, антропогенний ландшафт, антропогенний заповідний об'єкт, просторово-часовий аналіз, класифікація, заповідання, раціональне використання.

Канская В.В. Историко-ландшафтоведческий анализ антропогенных заповедных объектов Подолья. В статье проанализирован предыдущий опыт исследований антропогенных заповедных объектов и сформулировано определение «антропогенный заповедный объект». Под антропогенными заповедными объектами понимаем объекты, у которых имеются или преобладают в корне измененные натуральные и (или) заново созданные компоненты и ландшафтные комплексы, которые имеют или приобрели уникальные свойства и нуждаются в заповедании. Детальный анализ природно-заповедного фонда Подолья позволил сделать вывод, что в его структуре около 62% заповедных объектов антропогенного, 26% – спорного и 12% – натурального происхождения. В будущем увеличение количества и площадей заповедных объектов Подолья возможно лишь благодаря антропогенным. Все возрастающую роль и значение АЗО в структуре природно-заповедного фонда Подолья подтверждает и история их формирования. Исследованы факторы формирования антропогенных заповедных объектов, выделены и обоснованы этапы их формирования в пределах Подолья: развитие сакральных АЗО (до IX в.); преобладание зоофитологических антропогенных заповедных объектов (IX – XIII вв.); упадок формирования АЗО (конец XIIII – начало XVII в.); заповедание кустарных ландшафтно-технических систем (XVII – первая половина XIX в.); формирование АЗО на основе преимущественно промышленных и садово-парковых объектов (вторая половина XIX – начало XX в.); начало научного обоснования создания антропогенных заповедных объектов (20-80-е годы XX в.); современный этап (90-е годы XX в. – начало XXI в.). Разработана классификация антропогенных заповедных объектов и способы их изображения на картах. В структуре класса антропогенных заповедных объектов Подолья выделено и охарактеризовано их подклассы, группы и типы. Определены

индивидуальные и локальные подходы к сохранению и восстановлению антропогенных заповедных объектов, возможности их рационального использования в процессе развития региональной экосети. Реестр АЗО – не только составляющая, но и основа формирования региональных экосетей и национальной экосети Украины в целом. Уже в ближайшем будущем антропогенные заповедные объекты будут доминировать в природно-заповедном фонде государства.

Ключевые слова: Подолье, антропогенный ландшафт, антропогенный заповедный объект, пространственно-временной анализ, классификация, заповедание, рациональное использование.

Kanska V.V. Historical and landscape analysis of the anthropogenic protected objects of Podillia.

The previous experience of the anthropogenic protected objects' research is analyzed in the article and the definition of «anthropogenic protected object» is formulated. The anthropogenic protected objects (APO) should be considered as objects that have dominated and fundamentally altered the natural and (or) re-created components and landscape complexes. A detailed analysis of the nature reserve fund of Podillia made it possible to conclude that in its structure there are about 62% of anthropogenic protected areas, 26% have controversial origin and 12% are natural. In the future, increasing the number of protected objects and their areas is possible only through the anthropogenic ones. Constantly increasing role and importance of the APO in the structure of nature reserve fund of Podillia confirmed by the history of their formation. The factors of anthropogenic protected objects' formation have been investigated and stages of their formation within the limits of Podillia were identified and substantiated. They are: the development of sacred APO (up to the IX century); the predominance of prevalence of zoological and botanical APO (IX – XIII centuries); the decline of anthropogenic protected objects' formation (the end of the XIII – the beginning of the XVII century); the conservation of handicraft landscape-technical systems (XVII – the first half of the XIX century); the formation of APO based mainly on industrial, garden and park objects (the second half of the XIX – the beginning of the XX century); the beginning of the scientific justification for APO (the 20s – 80s of the twentieth century); the modern stage (the 90s of the twentieth century – the beginning of XXI century). The classification of anthropogenic protected objects and methods of their images on the cards have been developed. In the structure of the class of anthropogenic protected objects of Podillia their subclasses, groups and types have been allocated and described. The landscape structure of anthropogenic protected objects is complex and diverse: from simple tracts to complex landscape-technical systems. The individual and local approaches to conservation and restoration of anthropogenic protected objects, the possibility of their rational use in the development of regional ecological networks have been determined. Separation and conservation of anthropogenic protected objects should be carried out according to the scheme: an individual anthropogenic protected object – a local group – a regional system. The anthropogenic protected objects' register is not only a part, but it is a basis for the formation of regional and national ecological network of Ukraine. Already in the near future anthropogenic protected areas will dominate in the natural reserve fund of the state.

Key words: Podillia, anthropogenic landscape, anthropogenic protected objects, spatio-temporal analysis, classification, conservation, rational use.

Наявність проблеми. Термін «антропогенний заповідний об'єкт» у географічних енциклопедіях, довідниках та словниках поки що відсутній. Відповідно, не виокремлюється ця категорія заповідних об'єктів і в реєстрах природно-заповідного фонду як окремих адміністративних областей, так і України загалом. Однак, у згаданих реєстрах заповідні об'єкти антропогенного походження складають від 57 до 68 відсотків їх кількості. У процесі формування природно-заповідного фонду походження заповідних об'єктів не враховується, не виокремлюються і заходи щодо використання та фінансування натуральних і антропогенних заповідних об'єктів. Це призводить до зайвих витрат часу і коштів на укомплектування сучасного і майбутнього природно-заповідного фонду, а ігнорування значної частини антропогенних заповідних об'єктів (АЗО) у національній екомережі суттєво збіднює її.

Поділля – один із найбільш репрезентативних регіонів України, придатних для детальних досліджень антропогенних заповідних об'єктів та їх раціонального використання. Активне та різнобічне господарське освоєння природних умов та

ресурсів регіону розпочалося з верхнього палеоліту (40-35 тис. років тому). За цей час у межах Поділля людина не лише замінила натуральні ландшафти антропогенними, але й створила низку оригінальних, часто унікальних об'єктів, які за своєю значимістю та унікальністю не поступаються натуральним. Їх дослідження та введення у сучасний природно-заповідний фонд і екомережу Поділля й визначають актуальність статті.

Аналіз попередніх досліджень Дослідження антропогенних заповідних об'єктів Поділля, їх виділення в окремий клас заповідних об'єктів, беруть початок у працях Г.І. Денисика [4, 5]. Аналогічні розробки, що стосуються історії їх заповідання, зустрічаються у публікаціях В.Є. Борейка [2]. Роль антропогенних об'єктів та доцільність їх у формуванні природно-заповідного фонду України висвітлив В.П. Коржик [7]. Індустріальні об'єкти, які потребують заповідання, окреслені у працях Ю.Г. Тютюнника [8] та ін. [1, 3, 6].

Мета – доповнити і удосконалити теоретико-методологічні засади регіональних досліджень антропогенних заповідних об'єктів, виявити чинники і закономірності їх формування, структуру, провести класифікацію АЗО та розробити шляхи їх подальшого раціонального використання.

Результати дослідження. За тривалий період (з верхнього палеоліту, 40-35 тис. років тому) натуральні геокомпоненти і ландшафтні комплекси Поділля зазнали корінних змін. Тепер антропогенні ландшафти займають тут 94-96% території. У їх структурі людина створила численні нові і оригінальні, але ще слабо вивчені антропогенні комплекси (об'єкти, території), які потребують охорони не менше, ніж натуральні (табл. 1). У реєстрах заповідних об'єктів областей Поділля антропогенні займають від 40 до 65% їх кількості і площ. Цим зумовлена доцільність виокремлення в загальній системі заповідних об'єктів – антропогенних. Під *антропогенними заповідними об'єктами розуміємо об'єкти, у яких наявні чи переважають докорінно змінені натуральні і (або) заново створені компоненти і ландшафтні комплекси, що мають чи набули унікальних властивостей і потребують заповідання.*

Детальний аналіз природно-заповідного фонду Поділля дав можливість зробити висновок, що в його структурі близько 62 % заповідних об'єктів антропогенного, 26 % – спірного і 12 % – натурального походження [4]. В обласних реєстрах на цю різницю або не звертається увага, або більшість з них відноситься до натуральних. У майбутньому збільшення кількості та площ заповідних об'єктів Поділля можливе лише завдяки антропогенним. Постійно зростаючу роль та значення АЗО в структурі природно-заповідного фонду Поділля підтверджує й історія їх формування. Обґрунтовано 7 етапів формування антропогенних заповідних об'єктів Поділля: розбудова сакральних АЗО (до IX ст.); переважання зоофітологічних антропогенних заповідних об'єктів (IX – XIII ст.); занепад формування АЗО (кінець XIII – початок XVII ст.); заповідання кустарних ландшафтно-технічних систем (XVII – перша половина XIX ст.); формування АЗО на основі переважно промислових та садово-паркових об'єктів (друга половина XIX – початок XX ст.); початок наукового обґрунтування створення антропогенних заповідних об'єктів (20-80-ті роки XX ст.); сучасний етап (90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.).

Значне різноманіття антропогенних заповідних об'єктів дало можливість їх класифікувати. Пропонуємо кілька класифікацій АЗО: за функціональним використанням антропогенних ландшафтів, що були або є основою формування

Таблиця 1

Наявні та запропоновані визначення заповідних структур

№ п/п	Природні заповідні структури	
	Натурального походження	Антропогенного походження (натурально-антропогенні та власне антропогенні)
1	ФАЦІЯ	
	Визначення відсутнє, однак є близька до нього, хоча й невдала, спроба визначення: «пам'ятка природи» – окреме унікальне природне утворення, що має особливе природоохоронне, наукове, естетичне та пізнавальне значення (ст. 27 ЗУ «Природно-заповідний фонд України»)	<i>Пропонується:</i> антропогенна фація – найпростіший заповідний ландшафтний комплекс з докорінно зміненою або створеною заново структурою, в результаті чого він набув унікальних властивостей або має важливе значення для науки і практики та потребує охорони.
2	УРОЧИЩЕ	
	– лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення (с. 29 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України») – територія, виділена для охорони в природному стані всього природного комплексу в її межах («Екологічна енциклопедія»)	<i>Пропонується:</i> антропогенне заповідне урочище – просторове поєднання спільних за походженням антропогенних фацій, властивості і значення яких потребують заповідання.
3	МІСЦЕВІСТЬ	
	Визначення немає	<i>Пропонується:</i> антропогенна заповідна місцевість – відносно рівноцінна з погляду господарського використання територія, з характерним лише для неї набором антропогенних урочищ, що потребує заповідання.
У зв'язку з тим, що в природі зазначені антропогенні заповідні структури представлені численними конкретними заповідними ландшафтними комплексами, в сукупності вони утворюють тип антропогенного заповідного комплексу, тобто відносяться як до регіональних, так і типологічних структур.		
Наявні визначення регіональних (заказник, заповідник, національний парк, національний природний парк та ін.) заповідних структур можна застосовувати і до антропогенних, якщо у їх визначенні під поняттям «природний» маються на увазі натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні ландшафти і геокомпоненти. Якщо ні – це натуральний заповідний об'єкт або ландшафт. Співвідношення між натуральними і антропогенним заповідними структурами визначається через РС – райони співвідношення.		

відповідних (сільськогосподарських, селитебних, промислових та ін.) антропогенних заповідних об'єктів; за походженням АЗО (техногенного, пірогенного, аераційного тощо); формуванням (безпосередньо створені й похідні); тривалістю функціонування та інші.

Однак, аналіз цих та наявних класифікацій заповідних об'єктів і територій у працях інших авторів [4, 7, 8], де частково задіяні і антропогенні, дав можливість розробити узагальнену схему класифікації антропогенних заповідних об'єктів (рис. 1).

Усі об'єкти і території антропогенного походження, що потребують заповідання, об'єднані в один клас – клас АЗО [1]. Залежно від особливостей функціонування антропогенних заповідних об'єктів виокремлено три підкласи, які, у свою чергу, розділено на групи. У структурі власне антропогенних заповідних об'єктів, групи виокремлено за провідним геокомпонентом заповідних систем:

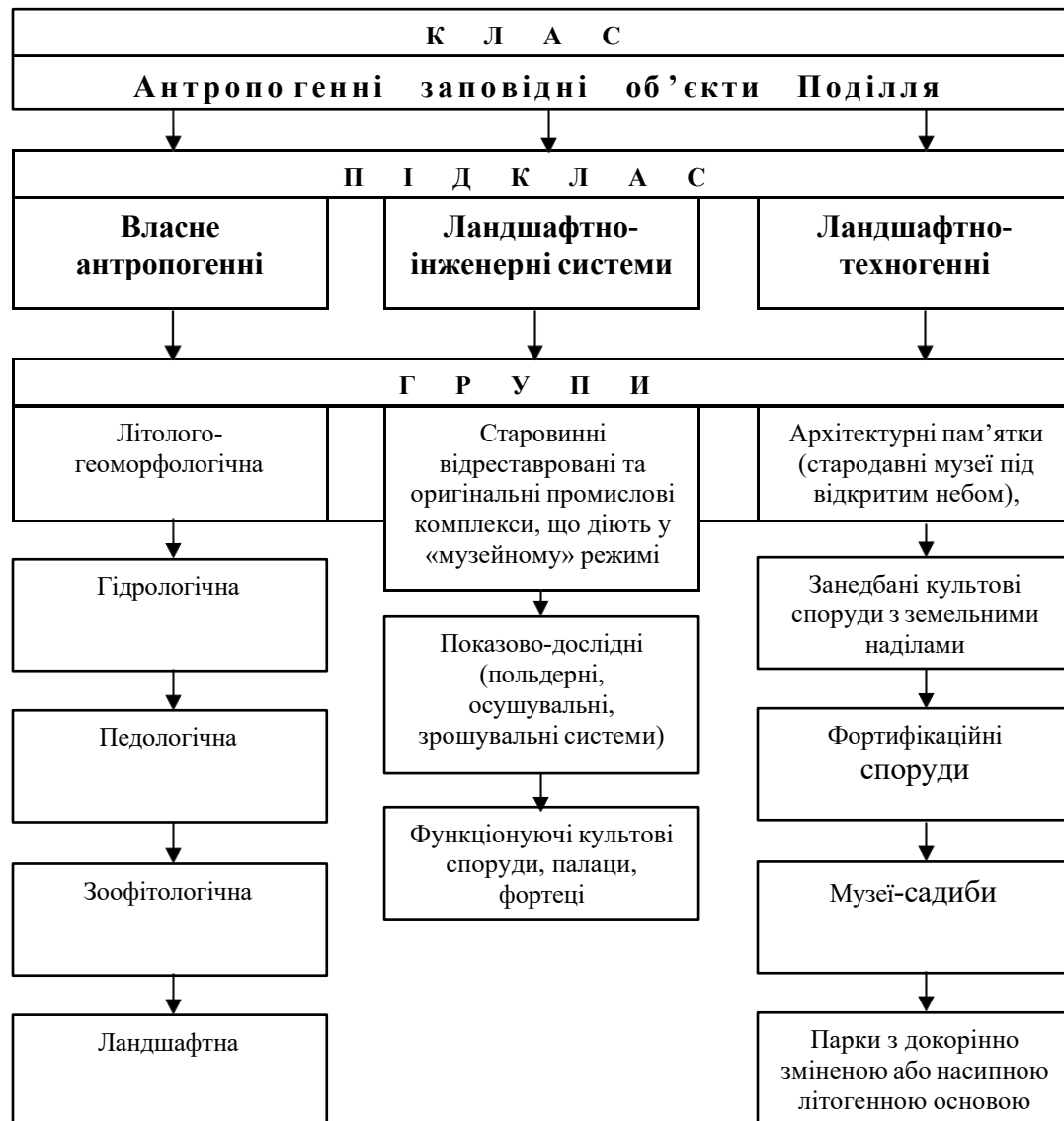

Рис. 1. Класифікація антропогенних заповідних об'єктів

ландшафтно-інженерних – за функціональним призначенням, ландшафтно-техногенних – за сучасним станом. У подальшому можливий поділ груп на типи АЗО.

Для зображення АЗО на різноманітних картографічних матеріалах, а також регіональних проектах розвитку господарства Поділля розроблена система умовних знаків антропогенних заповідних об'єктів з урахуванням специфічних особливостей кожної з їх груп.

У сучасній структурі класу антропогенних заповідних об'єктів Поділля виокремлено три їх підкласи: власне антропогенні, ландшафтно-інженерні та ландшафтно-техногенні системи [4]. Два останніх при необхідності можна об'єднувати в ландшафтно-технічні заповідні системи. Маючи антропогенне походження, вони відрізняються від власне антропогенних заповідних об'єктів внутрішньою організацією, ступенем і характером сучасного впливу на них людини. Дослідження ландшафтно-технічних систем проведено на геотехнічному рівні, де географічні і ландшафтознавчі дані про об'єкт доповнювались їх

інженерно-технічними характеристиками. У подальшому підкласи АЗО розділено на групи, у структурі яких детально досліджено найбільш репрезентативні типи АЗО. Так, серед власне антропогенних заповідних об'єктів геолого-геоморфологічної групи вже широко розповсюдженими і частково визнаними є стінки кар'єрів з унікальними геологічними розрізами. Серед цієї ж групи АЗО на особливу увагу заслуговують стародавні белігеративні ландшафтні комплекси.

У структурі історико-археологічної групи детально досліджені оригінальні з ландшафтознавчого погляду кустарні промисли (рудні, гути, поташні), що були поширені на Поділлі у XV – XVIII ст.: старі, часто занедбані або й майже знищені заводи і фабрики, винокурні та водяні млини XIX – початку XX ст., меліоративні системи, культові споруди (рис. 2) тощо.

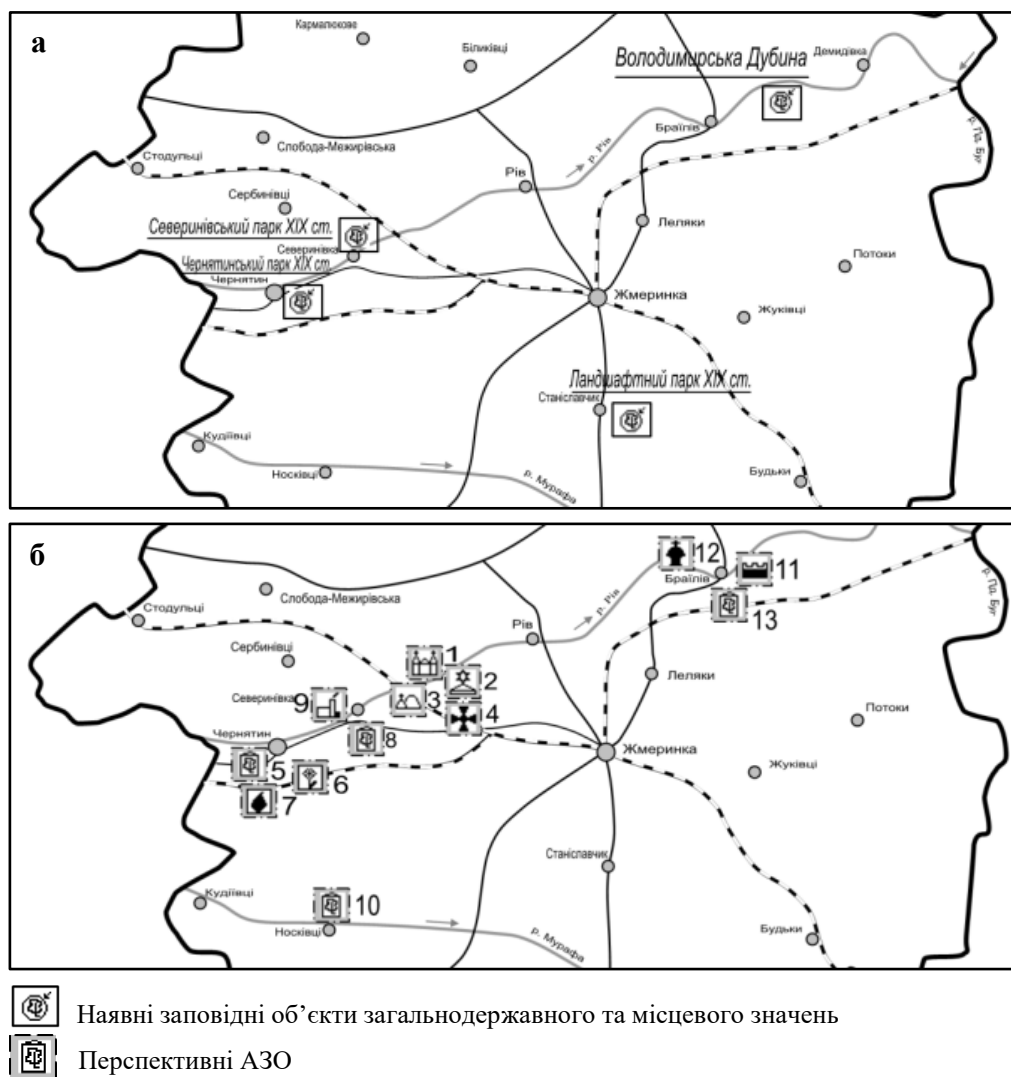

Рис. 2. Наявні (а) та перспективні (б) до заповідання антропогенні об'єкти долини річки Рів, правої притоки Південного Бугу

1 – Руїни костюлу (с. Межирів); 2 – Руїни синагоги (с. Межирів); 3 – Стародавнє городище (с. Межирів); 4 – Єврейський цвинтар (с. Межирів); 5 – Палац Вітовських-Львових (с. Чернятин); 6 – «Дуб Пушкіна»; 7 – Каскад ставків у Чернятинському парку; 8 – Палац Северина Орловського (с. Северинівка); 9 – Залишки водяного млина (околиці с. Северинівка); 10 – Палац 17 ст. (с. Носківці); 11 – Браїлівський замок; 12 – Браїлівський монастир; 13 – Палац фон Мекк (с.мт. Браїлів).

Подібні власне антропогенні ландшафтні комплекси і ландшафтно-інженерні системи, що в майбутньому потребують заповідання, зустрічаються в басейнах річок Дністер [6], Південний Буг, інших районах Поділля. У попередній реєстр внесено 87 таких об'єктів. Не всі з них необхідно і можливо відреставрувати, однак ландшафтне обґрунтування їх заповідання потрібно робити вже тепер.

У наступні 10-15 років кількість, площі та значимість АЗО в структурі природно-заповідного фонду постійно зростатимуть. Це вимагає розробок конкретних шляхів і проектів їх заповідання. Якщо ми втратимо антропогенні об'єкти, що підлягають заповіданню тепер, то у майбутньому, навіть при їх відтворенні, це вже будуть несправжні АЗО.

Локальний підхід до заповідання антропогенних об'єктів апробовано на приміській зоні Вінниці (рис. 3) та окремих натурних ділянках фонових

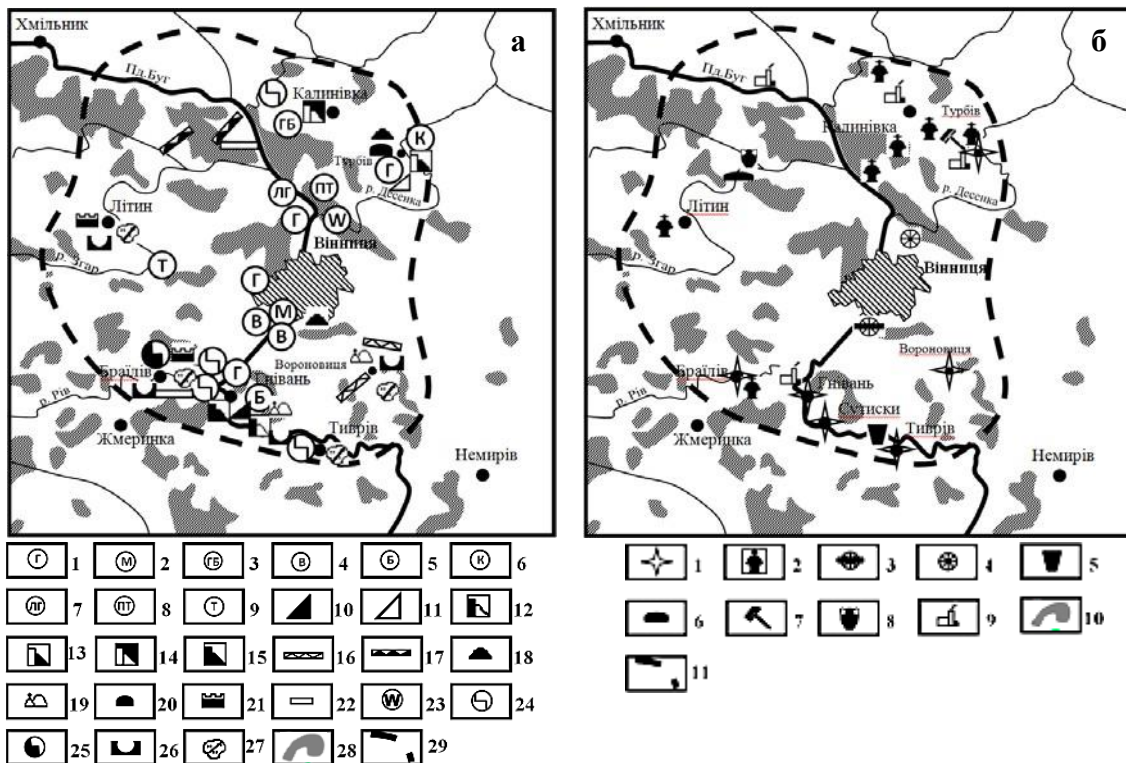

Рис. 3. Перспективні для заповідання антропогенні об'єкти приміської зони Вінниці:
а – літолого-геоморфологічна група; б – ландшафтно-технічні системи

Літолого-геоморфологічна група. Геологічні розрізи (еталони) – стінки кар'єрів: 1 – гранітів, 2 – мігматитів, 3 – гранат-біотитів, 4 – «вінницитів», 5 – «бугітів», 6 – каолінів, 7 – лесів і глини, 8 – піску, 9 – торфу. Комплексні геологічні розрізи-стінки: 10 – лісопольової частини приміської зони Вінниці, 11 – Лісостепових Полісь. Антропогенні форми рельєфу. Гірничопромислові відвали: 12 – гранітно-каоліново-лесових порід, 13 – каоліново-піщаних порід, 14 – гранітно-лесових порід, 15 – насипні дамби. Дорожні: 16 – ділянки покинутих доріг із штучним покриттям, 17 – ділянки ґрунтових доріг (у лесах). Белігеративні: 18 – городища, 19 – кургани, 20 – вали, 21 – фортеці, 22 – окопи і траншеї, 23 – ставка «Вервольф», 24 – терасовані схили, 25 – підпірні стінки, 26 – провали, 27 – розрізи антропогенних ґрунтосумішей, 28 – лісові ландшафти. *Межі:* 29 – приміської зони Вінниці. **Ландшафтно-технічні системи.** 1 – історико-географічні центри містечок, 2 – культові споруди (церкви, костьоли, синагоги, монастирі), 3 – малі гідроелектростанції, 4 – млини на річках («музеї хліба»), 5 – водоохоронні дамби, 6 – поташні буди, 7 – залізоборобні рудні, 8 – народні промисли (дерево, глина, каолін, метал), 9 – пам'ятки індустриальної культури (заводи, фабрики), 10 – лісові ландшафти, 11 – межі приміської зони Вінниці.

сільськогосподарських ландшафтів Поділля.

Висновок. Процес розбудови системи АЗО будь-якого регіону України, зокрема і Поділля, має включати в себе: а) формування мережі індивідуальних АЗО, особливо в депресивних сільських та регресивних приміських районах; б) створення ансамблів антропогенних заповідних об'єктів, зокрема у містах та містечках; переважно це музеї під відкритим небом; в) на базі індивідуальних АЗО та їх поєднань формування регіональних систем антропогенних заповідних об'єктів – основи національної екомережі.

Виокремлення і заповідання антропогенних об'єктів та формування на їх основі системи антропогенних заповідних об'єктів необхідно проводити за схемою: індивідуальний АЗО – локальна група (ансамбль) – регіональна система АЗО. Формування регіональної системи антропогенних заповідних об'єктів іншим шляхом у сучасних умовах призведе до марних витрат коштів та часу. Натурально-антропогенні і антропогенні АЗО обов'язково мають бути складовою єдиної системи природоохоронних територій держави, особливо національних екомереж. Це підтверджує досвід Польщі, Чехії, Угорщини та країн Балтії.

У сучасних реєстрах природоохоронного фонду подільських (Тернопільської, Хмельницької, Вінницької) областей переважають натурально-антропогенні і антропогенні заповідні об'єкти. Однак, лише 32-35 % антропогенних об'єктів, які б могли бути заповідними, є у цих реєстрах. Решта або взагалі ніде не зареєстровані, або частково віднесені до інших (археологічних, історичних, архітектурних тощо) категорій заповідності. Реєстр АЗО – не лише складова, але й основа формування регіональних екомереж і національної екомережі України загалом. Уже в найближчому майбутньому антропогенні заповідні об'єкти домінуватимуть у природно-заповідному фонді держави.

Література

1. Бондар В.В. Антропогенний заповідний об'єкт: суть та принципи виділення / В.В. Бондар // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. 11. – С. 56-61.
2. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине / В.Е. Борейко. – Киев: Киевский экологический центр, 2002. – 272 с.
3. Брусак В.П. Географічні дослідження природно-заповідних територій: методологія і структура / В.П. Брусак // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2006. – Вип. 33. – С. 31-42.
4. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: [монографія] / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
5. Денисик Г.І. Селитебні ландшафти Поділля: [монографія] / Г.І. Денисик, О.І. Бабчинська. – Вінниця: ПП «Видавництво «Теза». – 2006. – 256 с.
6. Канська В.В. Антропогенні заповідні об'єкти в структурі унікальних ландшафтів Середнього Придністер'я / В.В. Канська // Фізична географія і геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2013. – Вип. 2 (70). – С. 278-282.
7. Коржик В.П. Антропогенні об'єкти в структурі природно-заповідного фонду: роль, значення, доцільність / В.П. Коржик // Матеріали між нар. наук.-практ. конф. – Тернопіль: підручники і посібники, 2010. – С. 71-77.
8. Тютюнник Ю.Г. Концепция объектов индустриальной культуры и проблемы сохранения наследия / Ю.Г. Тютюнник // Матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції. – К., 2007. – Вип. № 4. – С. 11-18.
1. Bondar V.V. Antropogenniy zapovidniy ob'êkt: sut' ta printsipi vidîlennya / V.V. Bondar // Naukovî zapiski VDPU. Seriya: Geografiya. – Vînnitsya, 2006. – Vip. 11. – S. 56-61.
2. Boreyko V.Ye. Istoriya zapovednogo dela v Ukraine / V.Ye. Boreyko. – Kiyev: Kiyevskiy ekologicheskiy tsentr, 2002. – 272 s.

3. Brusak V.P. Geografíchní doslídzhennya prirodno-zapovídnikh teritoríy; metodologíya í struktura / V.P. Brusak // Vísnik L'vív's'kogo uníversitetu. Seríya geografíchna. – L'vív, 2006. – Vip. 33. – S. 31-42.
4. Denisik G.Í. Antropogenní landshafti Pravoberezhnoí U k r a í ni: [monografíya] / G.Í. Denisik. – Vínitsya: Arbat, 1998. – 292 s.
5. Denisik G.Í. Selitební landshafti Podíllya: [monografíya] / G.Í. Denisik, O.Í. Babchins'ka. – Vínitsya: PP «Vidavnistvo «Teza». – 2006. – 256 s.
6. Kans'ka V.V. Antropogenní zapovídní ob'êkti v strukturí uníkal'nikh landshaftív Seredn'ogo Prdníster'ya / V.V. Kans'ka // Fízichna geografíya í geomorfologíya. – K.: VGL «Obríí», 2013. – Vip. 2 (70). – S. 278-282.
7. Korzhik V.P. Antropogenní ob'êkti v strukturí prirodno-zapovídnogo fondu: rol', znachennya, dotsíl'níst' / V.P. Korzhik // Materíali mízh nar. nauk.-prakt. konf. – Ternopíl': pídruchniki í posíbniki, 2010. – S. 71-77.
8. Tyutyunnik YU.G. Kontseptsíya ob"yektov industrial'noy kul'tury i problemy sberezheniya naslediya / YU.G. Tyutyunnik // Materíali Drugoí vseukraíns'koí naukovoí konferentsíi. – K., 2007. – Vip. № 4. – S. 11-18.

Подано до редакції 29.08.2015

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик